

Раде Кисић

Православни богословски факултет, Београд

Spiritalis intelligentia и световно образовање

Сажетак: У овом тексту биће анализирано значење и епистемолошка релевантност *spiritalis intelligentia* у богословљу Св. Григорија Двојеслова као и однос између *spiritalis intelligentia* и *saecularis intelligentia*. Поседовање духовног разумевања суштински је повезано са егзистенцијалном оријентацијом ка видљивом односно невидљивом и као такво представља кључни критеријум познања на пољу икономије Божије, Христологије и егзегезе Светог Писма. Иако, посматрано из сотириолошке перспективе, Григорије недвосмислено истиче предност *spiritalis intelligentia* у односу на световно образовање, то ипак не представља потпуно одбацавање световног образовања, већ само релативизовање његовог сотириолошког значаја у односу на знање које води ка спасењу.

Кључне ријечи: *intelligentia*, образовање, философија, световно, духовно.

У литератури о животу и учењу Св. Григорија Двојеслова често се мање или више експлицитно провлачи теза о Григорију као непријатељу световног образовања. Тако Џон Мурхед пише „Gregory expressed disdain for worldly knowledge“.¹ Овакво становиште свакако није новијег датума. Начин на који се Григорије опходио према световном образовању тешко да је могао сликовитије бити представљен неголи легендом да је св. Двојеслов наложио спаљивање Палатинске библиотеке, да би тиме спречио да верници читају незнабожачке списе.² Аутентичност ове легенде је наравно оспорена³, али Григоријев однос према световном образовању и култури не губи на актуелности.

Ако би се папин однос према световном образовању посматрао као независна тематска целина у оквиру његовог богословља, онда би истраживачи који ово виде у негативном светлу вероватно имали право. Међутим св. Двојеслов се нигде не бави световним образовањем и културом као темом за себе, већ искључиво у разматрањима појединих антрополошких и сотириолошких питања. Управо из тог разлога неопходна је контекстуализација ових тема ради њиховог правичног вредновања у овирима папине мисли. Стога ће у овом чланку⁴ бити посебно истражен однос између *spiritalis intelligentia* и световног образовања, кога Григорије често идентификује као *saecularis sapientia*, будући он поменута питања често истражује из перспективе антитезе свето — световно.

¹ MOORHEAD, J., *Gregory the Great*, Oxon / New York 2005, 27.

² Види BUDDENSIEG, T., „Gregory the Great, Destroyer of Pagan Idols. The History of a Medieval Legend Concerning the Decline of Ancient Art and Literature“, у: *JWCI* 28 (1965), 44–65.

³ Види DAGENS, „Grégoire le Grand et la culture: de la ‘sapientia huius mundi’ à la ‘docta ignorantia’“, у: *REA* Aug 14 (1968), 17–26.

⁴ Поједине тезе из овог текста већ су објављене у мојој докторској дисертацији, у којој се налази и детаљнији приказ ових тема. Види KISIC, R., *Patria caelestis. Die eschatologische Dimension der Theologie Gregors des Großen*, Tübingen 2011.

Spiritalis intelligentia

У богословљу Св. Григорија Двојеслова *spiritalis intelligentia* означава способност духовног разумевања, коју је човек делимично изгубио првородним грехом. Губитак *spiritalis intelligentia* проузроковао је духовно слепило, а то се даље манифестовало променом егзистенцијалне оријентације човека ка видљивој стварности, односно окретањем од невидљивих ствари.⁵ Карактеристика човекове палости и јесте окупираност видљивим и ововременским, које сада не испуњава своју основну функцију указивања на невидљиво и вечно (принцип *per visibilia ad invisibilia* ⁶). У својим делима св. Двојеслов често наводи да је човек због видљивог отпао од невидљивог. Сходно томе, будући да је спасење схватао као повратак, сматрао је да се човек сада преко видљивог треба уздићи према невидљивом.⁷

Кључни елемент у спасењу човека јесте искорак из видљивог ка невидљивом, односно од временског ка вечном. Управо због тога поседовање односно непоседовање *spiritalis intelligentia* за Григорија није само епистемолошко већ пре свега сотириолошко питање. Христос као *mediator Dei et hominum* је људима отворио духовне очи и указао им на стварни смисао њиховог постојања, односно на *patria caelestis* као коначно испуњење. Григорије излаже ово учење тумачећи причу о исцелењу слепога у Јерихону (Лк 18, 35-43).⁸ У папином тумачењу јерихонски слепац представља целокупно човечанство, које без небеског светла не препознаје таму своје палости.⁹ Оваплоћењем Спаситељевим човечанство бива просветљено и враћа се изгубљеној небеској светлости.¹⁰ Човечанство бива исцељено тиме што му Искупитељ враћа могућност познања Бога односно духовног созерцања, иако ово созерцање на земљи остаје непотпуно.¹¹

⁵ Види *Moralia in Iob* V, 34, 61 (Corpus Christianorum series Latina [даље у тексту: CChr.SL] 143, 261); *Homiliae in Evangelia* II, 30, 10 (Fontes Christiani [даље у тексту: FC] 28/2, 572): *Nulla enim visibilia cogitat [sc. mens], eaque et cum non agit, eorum imagines introrsus trahit: dumque in imaginibus corporeis iacet, surgere ad incorporea non valet. Unde fit, ut tanto deterius Creatorem nesciat, quanto in cogitatione sua familiarius corpoream creaturam portat.*

⁶ Види *Homiliae in Evangelia* I, 11, 1 (FIEDROWICZ, FC 28/1, 181-183): „Das Himmelreich, geliebte Brüder, wird deswegen mit irdischen Dingen verglichen, damit sich der Geist vom Bekannten zum Unbekannten erhebe, sich durch ein Beispiel der sichtbaren Welt zum Unsichtbaren aufschwinde und durch das ihm aus lebendiger Erfahrung vertraute gleichsam erglühe, um mittels dessen, was er als Bekanntes zu lieben versteht, auch das Unbekannte lieben zu lernen.“

⁷ Види *Moralia in Iob* XXVI, 12, 18 (CChr.SL 143B, 1278f): *Quia enim ab inuisibilibus per uisibilia cecidimus, dignum est ut ad inuisibilia ipsis rursus uisibilibus innitamus ...*; *Moralia in Iob* XXIII, 24, 46 (CChr.SL 143B, 1179): *Via quippe est uita praesens, qua ad patriam tendimus; Moralia in Iob* XV, 46, 52 (CChr.SL 143A, 781). Види о томе такође STRAW, C., *Gregory the Great. Perfection in imperfection, (Transformation of the Classical heritage 14)* Berkeley / Los Angeles / London 1988., 28-34.

⁸ Види *Homiliae in Evangelia* I, 2, 1 (FC 28/1, 64-66).

⁹ Види *Homiliae in Evangelia* I, 2, 1 (FC 28/1, 67): „Seht, wer dieser Blinde ist, rein historisch genommen, wissen wir nicht; als Mysterium genommen, wissen wir hingegen, wessen Sinnbild er ist. Jener Blinde ist ja die ganze Menschheit, die in ihrem Stammvater aus den Freuden des Paradieses vertrieben wurde und, ohne die Herrlichkeit des himmlischen Lichtes mehr zu kennen, die Finsternis ihrer Verdammnis erleidet.“

¹⁰ Види *Homiliae in Evangelia* I, 2, 1 (FC 28/1, 66): *Dum igitur Conditor noster appropinquat Iericho, coecus ad lumen redit: quia dum diuinitas defectum nostrae carnis suscepit, humanum genus lumen, quod amiserat, recepit. Unde enim Deus humana patitur, inde homo ab divina subleuatur.*

¹¹ Види *Moralia in Iob* VIII, 30, 49 (CChr.SL 143, 420f): *Vnde et Redemptor ueniens saluam luto miscuit et caeci nati oculos reparauit; quia superna gratia carnalem cogitationem nostrum per admixtionem suae contemplationis irradiat et ab originali caecitate hominem ad intellectum reformat.* Види такође о томе LIEBLANG, F., *Grundfragen der mystischen Theologie nach Gregors des Großen Moralia und Ezechielhomilien* (FThSt 37), Freiburg 1934, 37: „Daher mischte auch der Erlöser Speichel mit Lehm und stellte damit das Augenlicht des Blindgeborenen wieder her (Jo. 9, 6), weil die himmlische Gnade unser fleischliches Denken durch die Beimischung ihrer contemplatio verklärt und dadurch den Menschen von der angeborenen Blindheit zur geistigen Schau wiederherstellt.“

Међутим, да би човек препознао Сина Божијег односно прихватио могућност спасења неопходна је *spiritalis intelligentia*. Григорије често наводи да Јевреји нису препознали Христа због недостатка *spiritalis intelligentia* што је водило ка орјентисаности према видљивом и спољашњем, односно према Христовој Човечанској Природи.¹² Оваплоћени Христос се људима видљиво открио у својој Људској Природи, док је своју Божанску Природу прикрио.¹³ Папа о Христовој Људској Природи говори као о спољашњем омотачу у коме пребива невидљиви Бог.¹⁴ Људску Христос показује у страдању а Божанску у чињењу чуда. Будући дакле да Христос у свом парцијалном откривењу скрива Божанску природу од људских очију¹⁵ Њега су могли познати само они који су поверовали у Њега. Управо веру Григорије често истиче као једини пут Богопознања. Тако Јевреји због своје невере и окорелости срца нису познали Христа.¹⁶ Папа сликовито описује Јевреје као људе покривене великим облаком незнања, који су упркос знању закона и пророка због своје грешности и невере остали у тами непознања Христа.¹⁷

Григорије даље сматра да Јевреји нису познали Христа јер су због своје орјентације према спољашњем и видљивом, односно према Христовој Човечанској Природи, превидели Његову Божанску Природу.¹⁸ Узрок ове орјентисаности према видљивом јесте непостојање дубљег духовног поимања (*spiritalis intelligentia*) стварности. Видећи Христа као обичног човека који гладује, пати, страда и презревши Његово људско обличје Јевреји нису могли допрети до познања невидљивог Божанства Његовог.¹⁹

Честа тема Григоријевој теологије јесте учење о неопходности превазилажења спољашњег, видљивог, временског и потреби поимања унутрашњег, невидљивог и вечног.²⁰ У временском треба стално тражити трагове вечног. У омилији изговореној на Васкрс 591. године папа истиче пролазни карактер сваког овоземаљског до-

¹² Види *Homiliae in Evangelia* II, 22, 4 (FC 28/2, 396): *Deus autem apparuit in carne, laboravit ex nostra infirmitate. Quem laborem passionis eius dum increduli viderunt, eum venerari noluerunt. Quem enim videbant carne mortalem, dedignati sunt credere immortalem esse divinitate.* Види такође FIEDROWICZ, M., *Das Kirchenverständnis Gregors des Großen. Eine Untersuchung seiner exegetischen und homiletischen Werke*, Freiburg / Basel / Wien 1995., 166: „Den Juden fehlte die *spiritalis intelligentia*, um aus der Sphäre der Exteriorität zur Interiorität zu gelangen.“

¹³ Види *Homiliae in Hiezechielem prophetam* II, 1, 15 (CChr.SL 142, 219): *Redemptoris itaque noster, pro nobis misericorditer incarnatus, ante humanos oculos quasi in porta stetit, quia et per humanitatem visibilis apparuit, et sese invisibilem in diuinitate seruauit.* Види о томе опширније у КИСИЋ, Р., „Начела Христологије Св. Григорија Двојеслова“, у: Б. Шијаковић (уред.), *Српска теологија данас*. Књ. 1, Београд 2010, 250–269.

¹⁴ Види *Moralia in Iob* XXXIV, 23, 54 (CChr.SL 143B, 177of).

¹⁵ Види *Homiliae in Hiezechielem prophetam* II, 1, 15 (CChr.SL 142, 219–220): *Qui enim humanis oculis hoc quod de mortali natura assumpsit ostendit, et in seipso invisibilis permansit, in aperto se uidere quaerentibus quasi post parietem stetit, quia se manifestata maiestate non praebuit. Quasi enim post parietem stetit, qui humanitatis naturam quod assumpsit ostendit, et diuinitatis naturam humanis oculis occultauit.*

¹⁶ Види о томе детаљније FIEDROWICZ, M., *Das Kirchenverständnis Gregors des Großen. Eine Untersuchung seiner exegetischen und homiletischen Werke*, Freiburg / Basel / Wien 1995., 164–169.

¹⁷ Види *Homiliae in Hiezechielem prophetam* I, 2, 11 (CChr.SL 142, 23): *Vnde actum est ut eorum mens magna ignorantiae suae nube tegetetur, ne hunc post inquirentes agnoscerent, quem prius et denuntiare poterant, et amare renuebant. Nam cum modo eius uirtutes et miracula, modo autem passiones aspicerent, in infidelium cordibus nubes magna ab Aquilone uenerat, quia ex peccati sui frigore propter infirmitatem passionis illius et inter signa caligabant.*

¹⁸ Види *Homiliae in Evangelia* II, 22, 4 (FC 28/2, 396): *Deus autem apparuit in carne, laboravit ex nostra infirmitate. Quem laborem passionis eius dum increduli viderunt, eum venerari noluerunt. Quem enim videbant carne mortalem, dedignati sunt credere immortalem esse divinitate; Moralia in Iob* XIV, 41, 49 (CChr.SL 143A, 727f).

¹⁹ Види *Moralia in Iob* XIV, 41, 49 (CChr.SL 143A, 728): *Peregrinus ergo in eorum oculis fuit, quia dum sola quae uidere poterant cogitabant, non ualuerunt intellegere in Domino quod uidere non poterant. Dum enim despiciunt carnem uisibilem, non peruenerunt ad invisibilem maiestatem.*

²⁰ Види о томе DAGENS, C., *Saint Grégoire le Grand. Culture et expérience chrétiennes*, Paris 1977., 165–204.

гађаја, па и прослављаног празника, који је тек сенка будућег есхатолошког празника.²¹ Суштина тог овоземаљског празника јесте указивање на долазећи празник и на стварну радост у небеској домовини.²² Григорије проширује ову тезу истичући да све створено указује на свог Створитеља и да човек у свему створеном може спознати Створитеља јер се у целом свету налазе знаци Божијег деловања.²³ Кроз созерцање поретка и узрочности овога света, човек може нешто сазнати о Створитељу и о самом себи.²⁴

Крећући се између антитетичких парова (створено — нестворено, видљиво — невидљиво, временско — вечно, земаљско — небеско ...) св. Двојеслов стално наглашава неопходност преласка од једне ка другој реалности. У теорији сазнања је то прелаз од созерцања створеног ка созерцању Створитеља, у библијској егзегези од историјског смисла до алегорије²⁵. Фидрович код Григорија примећује аналогiju између јеврејског схватања Христове Личности и (искључиво) историјске егзегезе Светог Писма и тврди да се у оба случаја ради о *carnalis intelligentia*, која не може да појми дубљи смисао (*mysterium*).²⁶ За поимање дубљег смисла и сагледавање унутрашње реалности неопходна је *spiritalis intelligentia*. Због тога су само изабрани могли превазићи границу чисто емпиријског посматрања Христа и познати у Њему Оваплоћеног Бога, јер су поседовали *spiritalis intelligentia*.

Поседовање односно непоседовање *spiritalis intelligentia* Григорије овде уводи као једну од карактеристика изабраних²⁷ (*electi*) односно оних који се не спасавају (*reprobi*). Само *electi* поседују духовно разумевање домостроја спасења и смисла сопствене егзистенције и могу да, превазилазећи емпиријско разумевање, проникну у дубљи смисао стварности. Услед недостатка *spiritalis intelligentia* овај ниво сазнања остаје недоступан свим *reprobi*, који тако кроз посматрање земаљског не достижу до познања невидљиве, небеске реалности.²⁸ Захваљујући *carnalis intelligentia* остају приковани за спољашње и земаљско.²⁹

Недостатак *spiritalis intelligentia* и поседовање *carnalis intelligentia* папа даље посматра као заједничко обележје свих јеретика.³⁰ Сазнање које почива на *terre-*

²¹ Види *Homiliae in Evangelia* II, 26, 10 (FIEDROWICZ, FC 28/2, 491).

²² Види *Homiliae in Evangelia* II, 26, 10 (FIEDROWICZ, FC 28/2, 491): „Durch die Teilnahme an der zeitlichen Freude soll also das Herz zu glühendem Verlangen nach den ewigen Freuden entfacht werden, um dann mit wahrer Freude in der Heimat genießen zu können, was auf dem Wege nur an schattenhafter Freude betrachtet werden kann.“

²³ Види *Moralia in Iob* XXVI, 12, 18 (CChr.SL 143B, 1277f); *Moralia in Iob* XI, 4, 6 (CChr.SL 143A, 588): *Iumenta uel uolatilia, terram uel pisces requirimus, dum consideramus quae nobis concorditer respondent, quod cuncta Dominus fecerit; quia dum nostris oculis suas species ingerunt, se a semetipsis non esse testantur. Eo ipso enim quod creata sunt, per ostensam speciem creatori suo quasi uocem confessionis reddunt; qui quia omnia condidit qualiter etiam debeant administrari disponit.*

²⁴ Види о томе STRAW, C., *Gregory the Great. Perfection in imperfection*, (Transformation of the Classical heritage 14) Berkeley / Los Angeles / London 1988, 47–48.

²⁵ Види *Homiliae in Hiezechiheltem prophetam* II, 10, 3 (CChr.SL 142, 380); *Homilien zu Ezechiel* I, 9, 30 (BÜRKE, СМЕ 21, 182): „Das Buch der Heiligen Schrift ist nämlich innen allegorisch, außen historisch geschrieben. Innen zum geistigen Verständnis, außen im einfachen buchstäblichen Sinn denen angepasst, die noch die Schwächeren sind. Innen, sofern es Unsichtbares verheißt, außen, sofern es in der Richtigkeit seiner Vorschriften das Sichtbare ordnet. Innen, sofern es Himmlisches ankündigt, außen, sofern es vorschreibt, die irdischen Dinge, verächtlich wie sie sind, entweder nur zum Gebrauch zu nützen oder um der Begehrlichkeit willen zu fliehen.“

²⁶ Види FIEDROWICZ, M., *Das Kirchenverständnis Gregors des Großen. Eine Untersuchung seiner exegetischen und homiletischen Werke*, Freiburg / Basel / Wien 1995., 166.

²⁷ Иако Григорије преузима Августинову и уопште традиционалну латинску терминологију повезану са учењем о предестинацији *electi* — *reprobi*, он у овину своје теологије не разрађује ово учење.

²⁸ Види *Moralia in Iob* XXXIV, 4, 8 (CChr.SL 143B, 1739); *Moralia in Iob* III, 25, 49 (CChr.SL 143, 146).

²⁹ Види *Moralia in Iob* XXX, 5, 20 (CChr.SL 143B, 1504f).

³⁰ Види *Moralia in Iob* VII, 34, 50 (CChr.SL 143, 371): *Haereticorum quippe substantia carnalis sapientia, non*

na intelligentia неминовно их овди ка погрешном поимању Бога, Светог Писма и домостроја спасења.³¹ Захваљујући томе Свето Писмо као Реч Божија за њих није обавезујуће мерило теологије него своје ставове заснивају на људским размишљањима и овоземаљским критеријумима. Својим разумом покушавају да проникну у тајне домостроја Божијег не полазећи од вере, која је по Григорију кључ сазнања.

Без изричитог помињања јеретика Григорије овакав приступ сликовито представља тумачећи библијско место: „Немојте јести сирово ни у води кувано [пасхално јагње], него на ватри печено, с хљебом пријеснијем и са зељем горким нека једу“ (Из 12,9). Идентификујући пасхално јагње са Христовом Људском Природом, Григорије истиче да јагње пријесно и на води једу они који покушавају да у тајну Оваплоћења проникну необлагодаћеним умом. Као резултат тога они у Христу виде само човека.³² Са друге стране, они који јагње пеку у ватри³³ приступају тајнама домостроја благодаћу Духа Светога и препознају Христа као Богочовека.³⁴

Као заједници оних који на овај начин приступају Тајни Христа папа препознаје Цркву у којој се заповести закона тумаче духовним разумевањем.³⁵ Црква надилази ограниченост јеретичке *carnalis intelligentia* и ризница је исправног разумевања Крста и Васкрсења Христовог.³⁶ Св. Двојеслов овде у потпуности остаје у оквиру предања када Цркву сматра местом истинске мудрости.³⁷ Само у Цркви верни могу савршено разумети Реч Божију, односно познати унутрашњи смисао Писма и задобити *spiritalis intelligentia*.³⁸ Ово духовно разумевања јесте дар Духа Светога, који је истински аутор Светог Писма и чији причасници верни постају у Цркви.³⁹ Григорије такође каже да сам Христос као Глава Цркве дарује Цркви

inconuenienter accipitur, qua dum peruerse fulciuntur, quasi in uerbis se diuites ostendunt; quam eo sancta Ecclesia non quaerit quo hanc spiritali intellectu transcendit.

³¹ Види *Moralia in Iob* III, 25, 49 (CChr.SL 143, 146). Фидрович сматра да се оригиналност Григоријевог схватања јеретика налази управо у анализи њиховог погрешног познања. Види FIEDROWICZ, M., *Das Kirchenverständnis Gregors des Großen. Eine Untersuchung seiner exegetischen und homiletischen Werke*, Freiburg / Basel / Wien 1995., 251: „Wenn Gregor nun eine solche Erkenntnishaltung mit dem Begriff des Häretikers verbindet, dann zeigt diese Identifikation, welch schwerwiegende Gefährdung des Glaubens er in dieser verfehlten Erkenntnisweise entdeckte. In deren eingehender Analyse ist die eigentliche Originalität des gregorianischen Häresieverständnisses zu suchen.“

³² Види *Homiliae in Evangelia* II, 22, 8 (FIEDROWICZ, FC 28/2, 409): „Jeder nämlich, der glaubt, unser Erlöser sei bloßer Mensch, was tut er anders, als das Fleisch des Lammes roh zu essen, das er offensichtlich nicht durch das Verständnis seiner Göttlichkeit kochen wollte? Jeder jedoch, der die Mysterien seiner Menschwerdung nach menschlicher Weisheit zu ergründen versucht, will das Fleisch des Lammes im Wasser kochen, das heißt, er will das Mysterium seines Heilsplanes mittels ungebundenen Wissens durchdringen.“

³³ Термином ватра (*ignis*) Григорије често означава Светог Духа. Види *Homiliae in Hiezechihelam prophetam* I, 2, 12 (CChr.SL 142, 24): *Ignis enim nomine, cum per significationem dicitur, aliquando Spiritus sanctus ... De bono enim igne scriptum est: Ignem ueni mittere in terram, et quid uolo, nisi ut accendantur. Ignis quippe in terram mittitur cum per ardorem sancti Spiritus afflata terrena mens a carnalibus suis desiderii concrematur.* Види такође *Homiliae in Evangelia* II, 33, 8 (FC 28/2, 636): *Aut quis per ignem, nisi Spiritus sanctus figuratur...*

³⁴ Види *Homiliae in Evangelia* II, 22, 8 (FIEDROWICZ, FC 28/2, 409): „Wer also die Festfeier der Osterfreude zu begehnen wünscht, soll das Lamm weder in Wasser kochen, noch roh essen, damit er weder die Tiefe seiner Menschwerdung mittels menschlicher Weisheit zu durchdringen strebt noch an ihn als an einen bloßen Menschen glaubt. Vielmehr soll er es im Feuer geröstet essen, so dass er weiß, alles werde durch die Macht des Heiligen Geistes gefügt.“

³⁵ Види *Homiliae in Evangelia* II, 33, 8 (FC 28/2, 636).

³⁶ Види *Moralia in Iob* XIV, 54, 67–XIV, 57, 77 (CChr.SL 143A, 739–746).

³⁷ Види *Moralia in Iob* III, 22, 44 (CChr.SL 143, 143): *Hi etenim qui in sancta Ecclesia siti sunt, Redemptoris sui mysteria fide uera humiliter contemplantur; Moralia in Iob* XVIII, 26, 40 (CChr.SL 143A, 911): *Vera fidelium sapientia cui universalis Ecclesia locus est.*

³⁸ Види о томе HOFMANN, D., *Die geistige Auslegung der Schrift bei Gregor dem Großen*, (Münsterschwarzacher Schriften 6) Münsterschwarzach, 1968.

³⁹ Види *Homiliae in Hiezechihelam prophetam* I, 7, 17 (CChr.SL 142, 94).

исправну веру. Син Божији се оваплотио да би нас увео у духовну грађевину односно у веру Цркве.⁴⁰

Будући дакле да је искључиво Црква ризница исправне вере и духовног разумевања, сви они који се налазе изван ње нужно имају деформисано поимање света, Светог Писма, Цркве као и целокупног домостроја спасења, тј. они немају *spiritalis intelligentia* него *saecularis (carnalis) intelligentia*. У тумачењу прве главе Песме над песмама Григорије повезује антитезу *spiritalis intelligentia* — *saecularis intelligentia* са антиезом смирење — гордост.⁴¹ Смиреној проповеди о Оваплоћењу Христовом папа супроставља световну мудрост, која сличи вину које опија ум. Таквом горделивом мудрошћу опијени су философи који световним знањем себе уздижу изнад других.⁴² Папа истиче да горда *saecularis sapientia* заслужује презир Цркве која тежи смиреној проповеди Оваплоћења Христовог и додаје: „Цела смирена проповед Твога Оваплоћења превазилази надмену мудрост света“⁴³

Имајући у виду целокупну Григоријеву теологију, очигледно је да се у овом паралелизовању световне мудрости и гордости акценат ипак налази на гордости. Као заједничку одлику световних философа и јеретика папа не ставља у први план световну философију (световно знање) него гордост. Наслањајући се на латинску теолошку традицију, Григорије као корен свих јереси види гордост.⁴⁴ По Григорију она стоји у позадини сваког јеретичког деловања, па и њиховог бављења теологијом.⁴⁵ Као горделиви јеретици презиру Бога и устају против Цркве.⁴⁶ Док се јеретици, као и световни философи, поносе својим ништавним знањем и презиру једноставност правоверних, Црква настоји да у свом знању сачува смирење.⁴⁷ Као посебно обележје неправоверних папа види њихову дрскост пред Божанским тајнама, тј. њихов покушај да својим разумом појме невидљиве и непојмљиве ствари, односно да друге подучавају о томе.⁴⁸

Григоријева критика надменог јеретичког знања садржи још једну компоненту, која суштински одређује папин став према образовању: „Они [sc. јеретици] на-

⁴⁰ Види *Homiliae in Hiezechielem prophetam* II, 1, 16 (BÜRKE, *Christliche Meister* 21, 278).

⁴¹ Види *Expositiones in canticum canticorum* 13 (CChr.SL 144, 15f).

⁴² Види *Expositiones in canticum canticorum* 16 (CChr.SL 144, 18): *Sequitur: QVIA MELIORA SVNT VBERA TVA VINO. Vbera dei sunt, sicut prius diximus, humillimae incarnationis eius. Sapientia autem saeculi quasi quoddam uinum est: debriat enim mentem, quia ab intellectu humilitatis alienam reddit. Quasi quodam uino debriantur philosophi, dum per saecularem sapientiam uulgi morem transeunt.*

⁴³ Види *Das Hohelied* 16 (FRANK, *Christliche Meister* 29, 106): „Die ganze demütige Verkündigung deiner Fleischwerdung übertrifft die überhebliche Weisheit der Welt.“

⁴⁴ Види *Moralia in Iob* III, 22, 43 (CChr.SL 143, 142): *Haereticorum quippe locus ipsa superbia est quia nisi prius in corde intumescerent, ad prauae assertionis certamina non uenirent. Ita namque malorum locus superbia sicut est e contra humilitas locus bonorum.*

⁴⁵ Григорије често повезује деловање сатане са деловањем јеретика истичући индивидуални карактер њиховог деловања и у ту сврху користи појам *singulariter*. Види FIEDROWICZ, M., *Das Kirchenverständnis Gregors des Großen. Eine Untersuchung seiner exegetischen und homiletischen Werke*, Freiburg / Basel / Wien 1995., 251: „Gregor akzentuiert das Thema des übersteigenden Erkenntnistrebens dadurch in charakteristischer Weise, dass er häufig den Terminus *singulariter* gebraucht. Jenes Wort tauchte zunächst bei der Beschreibung des Falles Satans auf, der sich von der Gemeinschaft der übrigen Engel absonderte, es wurde aber von Gregor auch häufig zur Beschreibung von Fehlformen in der Ausübung kirchlicher und weltlicher Vollmacht und Autorität verwendet.“

⁴⁶ Види *Moralia in Iob* Praef. VII, 16 (CChr.SL 143, 21); *Moralia in Iob* III, 22, 43 (CChr.SL 143, 142).

⁴⁷ Види *Moralia in Iob* XIV, 28, 32 (CChr.SL 143A, 717): *Habent hoc haeretici proprium ut de inani scientiae suae arrogantia inflentur, et recte credentium simplicitatem saepe derideant, et nullius esse meriti uitam humilium ducant. At contra sancta Ecclesia in omne quod ueraciter sapit sensum suum humiliter deprimat ne scientia infletur ...*

⁴⁸ Види *Moralia in Iob* XVI, 5, 8 (CChr.SL 143A, 802); *Moralia in Iob* XX, 8, 18 (CChr.SL 143A, 1016): *Omnes haeretici, dum in sacro eloquio plus secreta Dei student perscrutari quam capiunt, fame sua steriles fiunt; Moralia in Iob* III, 22, 45 (CChr.SL 143, 144); *Moralia in Iob* XIV, 28, 32 (CChr.SL 143A, 717).

стоје на истраже ствари које не воде ка бољем [духовном] животу. Оно што истражују, далеко их превазилази и тежећи за оним што не могу да схвате, занемарују да појме оно што их може изнутра преобразити.⁴⁹

Ова критика баца ново светло на Григоријево схватање јеретичких учења. Папа овде не осуђује само горделиву намеру јеретика да се баве учењима која далеко превазилазе њихову моћ сазнања, већ и на крајње једноставан начин доводи у питање сврху дављења таквим учењима, тј. суштинско питање за папу јесте питање сврсисходности дављења учењима која не служе изграђивању унутрашњег духовног живота. У том погледу св. Григорије Двојеслов се пројављује као изразито пастирски оријентисан теолог и предстојатељ Цркве, а не као „систематичар“. Иако су на овакво опредељење утицала кризна времена у којима је живео, Григорије је у сваком случају више човек амвона, неголи човек катедре. Поред несумљиве важности догматских одредби и црквене доктрине, теологија за Григорија има искључиво еклисијални карактер и служи изграђивању Цркве и унутрашњем напредовању верних. Овако постављеном циљу мало доприносе комплексна спекулативна питања, често несхватљива највећем делу верника, због чега Григорије оштро критикује јеретички начин дављења теологијом.

Saecularis sapientia

Иако се папа на горе поменутом месту бави искључиво јеретичким поимањем теологије, могуће је на основу тога нешто закључити и о његовом ставу према образовању уопште. Када се разматра папин однос према световном образовању у релевантној литератури се најчешће наводи пар места. Једно од њих јесте папина *Epistola Dedicatoria* (посвета) за *Moralia in Iob*. У овој посвети, у којој папа говори о настанку самог дела и износи егзегетске принципе којих ће се држати у тумачењу Књиге о Јову, он изричито наводи да се неће придржавати граматичких правила и језичких норми римског ретора Аелија Донатуса. Такође истиче да неће избегавати метацизме и варваризме и да неће пазити на место предлога у реченици јер сматра да је сасвим недостојно речи небеских пророштава потчинити Донатовим правилима.⁵⁰

И поред недвосмисленог одбацивања граматичких правила, погрешно би било на основу овог писма закључити да је св. Двојеслов одбацивао античко образовање. Из писма произилази да за Григорија проблем односа световног и духовног образовања не постоји, тј. хришћанско учење је узвишеније од било ког световног образовања и небеске речи не могу се потчинити земаљским правилима. Сам папа додаје се по том питању угледа на оце Цркве.⁵¹

⁴⁹ *Moralia in Iob* XX, VIII, 18 (CChr.SL 143A, 1017): ... *Quia ad perscrutari desiderant, ex quibus bonae vitae germina non producant. Ultra se quippe sunt quae perscrutantur dumque ad hoc tendunt quod comprehendere nequeunt, ea cognoscere neglegunt ex quibus erudiri potuerant.*

⁵⁰ Види *Moralia in Iob epist. ad Leandrum* 5 (CChr.SL 143, 7): *Vnde et ipsam loquendi artem, quam magisteria disciplinae exterioris insinuant, servare despexi. Nam sicut huius quoque epistolae tenor enuntiat, non metacismi collesionem fugio, non barbarismi confusionem deuito, situs modosque etiam et praepositionum casus servare contemno, quia indignum uehementer existimo, ut uerba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati.*

⁵¹ Види *Moralia in Iob epist. ad Leandrum* 5 (CChr.SL 143, 7): *Neque enim haec [sc. regulae Donati] ab ullis interpretibus, in scripturae sacrae auctoritate servata sunt. Ex qua nimirum quia nostra expositio oritur, dignum profecto est, ut quasi edita soboles speciem suae matris imitetur.* Могуће је да папа овде има у виду Августина и Јеронима. Види AUGUSTINUS, *De doctrina christiana* III, 3, 7 (CChr.SL 32, 81); HIERONYMUS, *Commentariorum in Hiezechielem* V, Praef. (CChr.SL 75, 185). О Јеронимовом ставу према световном образовању види FÜRST, A., *Hieronymus. Askese und Wissenschaft in der Spätantike*, Freiburg / Basel / Wien 2003.,

Други критеријум који се често користи за карактерисања његовог става према световном образовању јесте писмо епископу Десидеријусу.⁵² Десидеријус је очигледно једном (вероватно уском) кругу слушалаца говорио о граматици, тумачећи притом дела античких (паганских) аутора. Такво понашање Григорије оштро критикује у писму и истиче да се хвала Христу не сме мешати са хвалом Јупитеру. Проучавање испразне световне литературе папа је повезивао са прљањем срца кроз похвалу незнабошцима.⁵³ Ове папине речи не остављају пуно простора за спекулацију о његовом ставу према световној литератури, односно о хришћанском интересу за такву литературу.⁵⁴

Међутим, овде папа ипак не одбацује целокупну античку културу и образовање, која ни њему самом није била страна.⁵⁵ Као и други оци Цркве, који су се бавили односом светог и профаног, тј. односом хришћанског и паганског, тако је и Григорије, упркос вербалног одбацивању световне културе, ипак и сам користио ту исту културу да би изложио хришћанско учење. То значи да вербално одбацивање световне мудрости (философије) није представљало и стварно апсолутно одрицање од те исте мудрости. Ипак, са друге стране, то значи и да је папа световну науку⁵⁶ посматрао само као средство за излагање Божанског учења.

Очигледно је да Григоријев став према световном образовању не треба посматрати паушално и недиференцирано. Док са једне стране папа одбацује граматичка и реторска правила, са друге стране их се и сам – макар делимично – придржава у тумачењу Светог Писма. Док одбацује античко образовање, истовремено се њиме служи да развије хришћанско учење. Могуће је дакле са правом закључити да папа не одбацује античко световно образовање у целини, односно да практикује једну диференцирану употребу истог. Своју резервисаност према световном образовању и философији папа заснива на ставу о сврсисходности бављења таквим образо-

138–144; WILLIAMS, M. H., *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*, Chicago / London 2006.

⁵² Види *Registrum epistolarum* XI, 34 (CChr.SL 140A, 922f). О самом епископу Десидеријусу види SCHEIBELREITER, G., *Der Bischof in merowingischer Zeit*, (VIÖG 27) Wien u. a. 1983., 59, 67.

⁵³ Види *Registrum epistolarum* XI, 34 (CChr.SL 140A, 922): *Sed post hoc peruenit ad nos quod sine uerecundia memorare non possumus, fraternitatem tuam grammaticam quibusdam exponere. Quam rem ita moleste suscepimus, ac sumus uehementius aspernati, ut ea quae prius dicta fuerant in gemitu et tristitia uerteremus, quia in uno se ore cum Iouis laudibus Christi laudes non capiunt. Et quam graue nefandumque sit episcopo canere quod nec laico religioso conueniat, ipse considera ... Vnde si post hoc euidenter ea quae ad nos perlata sunt falsa esse claruerint, neque uos nugis et saecularibus litteris studere constiterit, et Deo nostro gratias agimus, qui cor uestrum maculari blasphemis nefandorum laudibus non permisit ...*

⁵⁴ Григорије изричито пише да је епископово бављење таквом врстом литературе достојно гнушања (*exsecrabilis*). Види *Registrum epistolarum* XI, 34 (CChr.SL 140A, 922): *Et quamuis dilectissimus filius noster Cadius presbyter postmodum ueniens hac de re subtiliter requisitus negauerit atque uos conatus fuerit excusare, de nostris tamen adhuc animis non recessit, quia quanto exsecrabile est hoc de sacerdote enarrari, tanto, utrum ita necne sit, districta et ueraci oportet satisfactione cognosci.* Стога није сасвим јасно на основу чега KESLER, S. Ch., *Gregor der Große als Exeget. Eine theologische Interpretation der Ezechielhomilien* (ITS 43), Innsbruck / Wien 1995., 148–149 тврди: „Gregor äußert sich darüber befremdet, dass ein Bischof seine pastoralen Pflichten vernachlässigt, indem er Grammatik lehrt ... Gregor ist im Falle des Desiderius dadurch alarmiert, dass er als kirchlicher Amtsträger vor einem elitären literarischen Zirkel klassische Texte interpretiert und dabei seine eigentliche pastorale Verpflichtung als Verkündiger vernachlässigt.“ На основу Григоријевог писма јасно је папина критика није мотивисана Десидеријусовим занемаривањем пастирске службе већ у самом подучавању таквих списа.

⁵⁵ Види EVANS, G. R., *The Thought of Gregory the Great*, Cambridge u. a. 1986, 29–35; GILLET, R., *Grégoire I. le Grand*, in: DHGE 21 (1986), 1387–1420.

⁵⁶ Античко световно образовање је у овом периоду свакако било на свом заласку. Види MARKUS, R. A., *The End of the Ancient Christianity*, Cambridge, 1990., 222: „In Western Europe the late sixth century marks a real break with the world of antiquity, closed off access to much of its intellectual culture, and even more drastically, to its ways of looking at, understanding and speaking about that world.“

вањем, као и ставу о осећању гордости, које често прати онеблагадањени ум филозофа. Дакле, св. Двојеслов не одбацује световно образовање. Али оно свакако има секундарну и инструментализовану улогу у односу на Божанско учење.

Као илустрација ове тврдње може послужити епизода из житија св. Бенедикта, коју Григорије помиње у прологу друге књиге Дијалога. Бенедикт, потомак племићке породице из околине Нурсије, био је ради образовања послат у Рим. Међутим, ускоро је напустио престоницу, желећи да побегне од њеног порочног живота: „Он је дакле презрео студије, напустио очинску кућу и богатство и у тежњи да само Богу буде угодан желео је монашку ризу. Тако се он повукао, неук у знању и недоучен у мудрости.“⁵⁷

Ово Бенедиктово напуштање проучавања световних наука и потпуно посвећење Божанском учењу посебно добија на значају када се има у виду да Бенедиктов живот за Григорија представља образац хришћанског живота. Бенедикт као *scienter nescius et sapienter indoctus*⁵⁸ представља се у Григоријевим делима као светитељ који сасвим напушта временско зарад вечног и тиме у свом животу оваплоћује егзистенцијални заокрет према *patria caelestis*, који чини суштину папине теологије.

Григоријева релативизација формалног образовања не тиче се само световног, паганског, него чак и хришћанског образовања. У причи о свештенику Санктулусу, папа истиче једноставност смирења и врлинског живота човека који није добро познавао чак ни хришћанске догме: „Он није познавао прописе закона, али будући да је љубав испуњење закона, љубављу према Богу и ближњем имао је цео закон. И оно што знањем споља није имао, то је у себи љубављу живео... Ако хоћеш, направимо поређење између наше ненаучене науке и његовог наученог незнања. Управо тамо где наша наука пада, његова се високо уздиже.“⁵⁹

Закључак

Истицање Санктулусове *docta ignorantia*, као и Бенедиктов пример показују да папа образовање и знање посматра пре свега из сотириолошке перспективе. Имајући у виду Григоријеву теологију могуће је због тога говорити о спасоносном знању, а да се притом не поједностави његово поимање знања уопште. Посматрано из перспективе антитезе *intus — foris* ово спасоносно знање није продукт спољашњег научног рада са световним или чак хришћанским списима, већ је плод унутрашњег созерцања, чији причасник човек постаје само кроз Цркву.

Због тога папа истиче јединственост црквеног знања, које се задобија смирењем. Смиреним созерцањем небеских тајни човек их може делимично спознати.⁶⁰ Ономе што остаје недокучиво треба се смирено поклонити и препустити га Светоме Духу.⁶¹ Григорије ову тврдњу илуструје тумачењем стиха: „И ништа немојте

⁵⁷ Види *Dialoge* II, praef. (FUNK, Bibliothek der Kirchenväter² [даље у тексту: BKV²] 3, 50): „Er verschmähete also das Studium, verließ Vaterhaus und Vermögen und begehrte in dem Verlangen, Gott allein zu gefallen, das Ordenskleid. So zog er sich zurück, mit Wissen unwissend und in Weisheit ungelehrt.“

⁵⁸ *Dialoge* II, praef. (SCH 260, 126).

⁵⁹ Види *Dialoge* III, 37 (FUNK, BKV² 3, 181): „Er kannte die Gesetzesvorschriften nicht, aber weil die Erfüllung des Gesetzes die Liebe ist, so hielt er das ganze Gesetz in der Liebe Gottes und des Nächsten, und was er nach außen hin an Wissen nicht besaß, das lebte er in ihm durch die Liebe ... Stellen wir, wenn es dir recht ist, einen Vergleich an zwischen unserer ungelehrten Wissenschaft und seiner gelehrten Unwissenheit. Gerade in dem Punkt, in welchem unsere Wissenschaft darniederliegt, ragt die seinige hoch empor.“

⁶⁰ Види *Homiliae in Hiezechihalem prophetam* II, 1, 18 (CChr.SL 142, 223)

⁶¹ Види *Moralia in Iob* XX, 8, 19 (CChr.SL 143A, 1017): *Ad contra hi qui in sancta Ecclesia ueraciter sunt humiles et ueraciter docti, norunt de secretis caelestibus et quaedam considerata intellegere et quaedam non intellegunt uenerari, ut et quae intellegunt ueneranter teneant, et quae necdum intellegunt humiliter exspectent.*

оставити до јутра; ако ли би што остало до јутра, спалите на ватри“ (Из 12, 10). Оно што преостане од пасхалног јагњета, тј. оно несхатљиво у Божанским тајнама, треба препустити ватри односно Духу Светом.⁶² Овакво понашање смиренима отвара приступ Божанским тајнама, који гордима остаје ускраћен.⁶³

Григоријев став према световном образовању суштински је одређен кључним разликовањем између временског и вечног (антитеза *temporalis* — *aeternus*). Световно образовање припада категорији временског и као такво треба пре свега да указује и упућује на вечно односно на *patria caelestis*. Св. Двојеслов свакако није противник образовања уколико оно испуњава ову своју функцију и служи излагању Божанског учења. У односу на *spiritalis intelligentia* световна философија има секундарну улогу. Помоћу ње верни поимају есхатолошку димензију стварности и надилазе овоземаљско. Будући да је суштина Григоријевог учења управо уздизање палог човека и усмеравање егзистенцијалне оријентације према есхатолошком и невидљивом, онда је духовно поимање стварности у сваком случају сотириолошки много релевантније неголи световно образовање. Оваквим ставом према световном образовању, који свакако не налазимо само код св. Григорија Двојеслова, представљени су темељи максиме *philosophia ancilla theologiae*.

Spiritalis intelligentia und Weltweisheit

Abstract: In diesem Artikel wird die Bedeutung und die epistemologische Relevanz von *spiritalis intelligentia* sowie das Verhältnis zwischen *spiritalis intelligentia* und *saecularis intelligentia* in der Theologie Gregors des Großen analysiert. Der Besitz der *spiritalis intelligentia* ist mit der existenziellen Orientierung zum Sichtbaren bzw. Unsichtbaren verbunden und stellt somit er das entscheidende Erkenntniskriterium hinsichtlich der Heilsgeschichte, der Christologie und der Bibellexegese dar. Wenngleich Gregor — aus der soteriologischen Perspektive betrachtet — den Vorrang der *spiritalis intelligentia* gegenüber der Weltweisheit unmissverständlich hervorhebt, bedeutet das jedoch nicht, dass er die Weltweisheit ganz ablehnt. Er relativiert lediglich ihre soteriologische Bedeutung gegenüber dem heilsbringenden Wissen.

⁶² Види *Homiliae in Evangelia* II, 22, 8 (FC 28/2, 410): *Sed quia valde difficile est, ut omne sacrum eloquium possit intelligi, et omne eius mysterium penetrari, recte subiungitur: „Si quid autem remanserit, igne comburetis.“ Quod ex agno remanet, igne comburimus, quando hoc, quod de mysterio incarnationis eius intelligere et penetrare non possumus, potestati sancti Spiritus humiliter reservamus: ut non superbe quis audeat vel contemnere vel denunciare quod non intelligit: sed hoc igni tradit, cum sancto Spiritui reservat.*

⁶³ Види *Moralia in Iob* XX, 8, 19 (CChr.SL 143A, 1018): *Quae plerumque humilitas ea etiam electorum sensibus aperit, quae ad intellegendum impossibilia esse uidebantur. Nam peruersae haereticorum mentes dum sibi superbe intellectum tribuunt, quasi certas dare sententias etiam de incognitis preasumunt.*